

Տ. ՇԱՀԵՔԻՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ԱՎԱԳ ՇԱԲԱԹ

ճշմարիտ Աստվածապաշտության միաբանական վայրը եկեղեցին է: Այս նպատակով դեռևս առաքելական շրջանից հաստատված են տոներ ու ժամերգություններ: Ժամերգությունների միջոցով հարաբերվում ենք Աստվածային տնօրինություններին ու խորհուրդներին, իսկ տոների ժամանակ՝ թե՛ Զրիստոսի, թե՛ առաքյալների ու մարգարեների և թե՛ եկեղեցու կյանքի նշանավոր դեպքերի հիշատակների հետ, որոնցով կազմում ենք մի միություն թե՛ միմյանց և թե՛ նախնյաց հետ:

Աստվածապաշտության մաս են կազմում նաև պահքերը: Տարվա զրեթե կեսը պահք է՝ բաժանված օրապահքերի, շաբաթապահքերի և քառասնօրյա Սեծի պահոց շրջանի:

Սեծ պահքին անմիջապես հաջորդում է Ավագ շաբաթը կամ, ինչպես երբեմն անվանում են, Չարչարանաց շաբաթը:

Չարչարանքի շաբաթ է կոչվում, որովհետև մեր Տեր Դիսուս Զրիստոս այս շրջանում էր, որ կրեց կամավոր չարչարանքներն ու մահը մեր փրկության համար:

Եկեղեցու Սուրբ Դայրերն Ավագ շաբաթվա մեջ տեսել են «մեծամեծ» խորհուրդներ. *«Շաբաթն այս Սեծ կամ Ավագ է կոչվում, որովհետև իր մեջ պարունակում է չորս մեծ խորհուրդ»*.

Առաջին այս շաբաթվա ընթացքում է, որ սրբեղծվեց երկիրը:

Երկրորդ՝ այն խորհրդանշում է Արարչության յոթ դարերը (հազարամյակները):

Երրորդ՝ Զրիստոսի չարչարանքների օրերը:

Չորրորդ՝ այս շաբաթվա խորհրդի մեջ տեսնում ենք նաև վերջին օրն ու աշխարհի վախճանը¹:

Ավագ շաբաթվա, այն է Ճաղկազարդից մինչև Չատիկ ընկած ամեն մի օր Ավագ անունն է կրում:

Ավագ երկուշաբթի - կրում է հիշատակը աշխարհի արարչության, Ադամի՝ դրախտից արտաքսվելու, ինչպես նաև Աստվածային այն խոստումի, ըստ որի Դայր Աստված Իր Միածին Որդուն կառաքի աշխարհ, Ով կփրկի մարդկությանը դժոխքի տանջանքներից և երկնքի Արքայության ժառանգորդ կդարձնի: Առավոտյան ժամերգության ընթացքում ընթերցվում է Սատթեոսի Ավետարանից անպատու թգեմու չորացման հատվածը: Եկեղեցու հայրերն այս թգեմու խորհուրդը զուգահեռի մեջ են դիտում Օմնոց Գրքի հետ, ուր ասվում է, թե

¹ Տես Գրիգոր Տաթևացի, Չմեռամ հատոր, Կ. Պոլիս, 1740, էջ 493-494:

Աղամն ու իր կողակիցը ծածկեցին իրենց ամոթույքը: Իսկ Յիսուս այս անպտուղ թզենու չորացումից, այսինքն՝ առաջին Աղամի մեղքի ոչնչացումից հետո, մեզ քաջալերում և մղում է հավատքով աղոթքի. *«ԴՆՃԱՐԻՎ ԵՄ ԱՍՏԻՄ յՆՁ. ԵՔԵ ԽԱՎԱՐ ՈՒՆՆԱՔ ԵՎ չԻՆԿՆԱՔ. ՈՂ ՄԻԱՅՆ ԿԱՆՆՔ ԱՅՊ ԹՁԵՆՈՒՆ ԿԱՎԱԽԱԾՐ, ԱՅՂ ԲԵՆԻՈՒՅԵՎ ԱՅՊ լԵՐԱՆՆ ԱՍՆՔ՝ ԵՂԻՐ ՈՒ ԺՈՎՆ ԸՆՆԻՐ. ԱՅՆ ԿԿԱՎԱՐՈՎԻ: ԵՎ ԱՄՆՆ ԻՆՂ. ՈՐ ՈՒՂԵՐ ԱՂՈՐՔԻ ՄՆՔ ԽԱՎԱՐՈՎ. ԿՍՐԱՆԱՔ»* (Մատթ. ԻԱ 21-22):

Այնուհետև երեկոյան ժամերգության ընթացքին ՃՏՆդոց գրքի, Սողոմոնի Առակաց գրքերի և Եսայու մարգարեության համապատասխան հատվածների ընթերցումներից հետո կարդացվում է ավետարանական այն դրվագը, որտեղ Յիսուս իր աշակերտներին պատմում է գալիք դեպքերի մասին. *«ԱՆՊԱՏԻՆ ԵՐՈՒՍԱՊԵՄ ԵՆՔ ԲԱՐՅՐԱՆՈՒՄ. ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ՈՐԴԻՆ ԿԻՎԻ ՄԱՎՆՎԻ ԲԱԽԱՆԱՅԱԿԵՐԵՐԻ ՈՒ ՕՐԵՆԱԳԵՐՆԵՐԻ յՆՈՂՐ. ԵՎ ՆՐԱՆ ՄԱԽՎԱՆ ԿԻՎԻ ՊԱՐԱԿԱՐՎԵՆ ՈՒ ԿԻՎԻ ԽԱՆՅՆՆ ԽԵՐԱՆՈՒՆԵՐԻՆ ԺԱՂՐՎԵՐՈՒ. ԺԵԺՎԵՐՈՒ ԵՎ ԽԱՂ ԲԱՐՅՐԱԳՎԵՐՈՒ ԽԱՄԱՐ. ԱՍԽԱՅՆ ՆՊ ԵՐՈՐԴՊ ՕՐՐ ԽԱՐՈՒՅՐՈՒՆ ԿԻՎԻ ԱՈՆԻ»* (Մատթ. Ի 18-19):

Իսկ ընթերցվածի վերջում հաստատվում է աստվածային տնօրինության նպատակը. *«ՄԱՐԴՈՒ ՈՐԴԻՆ չԵՎԱՎ ԺԱՌԱՅՐՈՒՅՐՈՒՆ ԸՆԴՈՒՆԵՐՈՒ. ԱՅՂ ԺԱՌԱՅԻՆՈՒ ԵՎ ԻՐ ԱՆՅՐ ՎՍԱՂՈ ՈՐԱՅՆ ՓՐԿԱՆՔ ՀԱՐԵՐԻ ՎՈՒՊԱՐԵՆ»* (Մատթ. Ի 28):

ԱՎԱԳ ԵՐԵՐՀԱՐՔԻ - հիշատակն է ջրհեղեղի և տասը կույսերի: Այն իր մեջ ամփոփում է նաև Սինդ Դատաստանի խորհուրդը, որով սովորեցնում է մեզ արթնություն բարեգործության մեջ: Այս նպատակով է ընթերցվում քանքար շահողների և քանքարաթաքույց ծառայի առակը: Առավոտյան ընթերցված Ավետարանից տեսնում ենք, թե ինչպես փարիսեցիներն ու հերովդեսականները կեղծավոր ու նենգ ձևերով փորձում են Աստվածորդուն, որպեսզի մատենն Նրան իշխանությունների ձեռքը: Սակայն Յիսուս աստվածային իմաստությամբ բացահայտում է նրանց կեղծիքը և տալիս իմաստուն պատասխաններ, ինչպես, օրինակ, երբ Յիսուսին հարցնում են. *«ԱՍԱՒ ՄՆՁ. ՕՐԻՆԱՎՈՒՐ Է ԽԱՐԿ ՎՍԱՂ ԿԱՅՐԻՆ. ԲԵ՛Ն՝ ՈՂ. ՎՐԱ՛ՆՐ. ԲԵ՛Ն՝ ՂՐԱՆՐ»*, հասկանալով նրանց կեղծավորությունը և ասում է. *«ԻՆՂՈՒ ԵՐ ԻՆՂ ՎՈՐՅՈՒՄ, ԿԵՂԺԱՎՈՐՆԵՐ. ԻՆՂ ՄԻ ՊԱԽԵՆԿԱՆ ԲԵՐԵՐ. ՈՐ ՎԵՍՆԵՆ»*: Եվ նրանք բերեցին: Եվ նրանց ասաց. *«Ո՛ՐՄՆ Է ԱՅՈ ՎԱՐԿԵՐՐ ԿԱՄ ԳԻՐՐ»*: Եվ նրանք ասացին. «Կայսրինը»: Յիսուս պատասխան տվեց և ասաց նրանց. *«ԳՆԱԳԵ՛Ր, ՎՈՎԵ՛Ր ԿԱՅՐԻՆՆ՝ ԿԱՅՆԵՐ. ԵՎ ԱՍՎԺՈՒՆՐ՝ ԱՍՎԺՈՒՆ»* (Մարկ. ԺԲ 17):

Իսկ երեկոյան ժամերգության ընթացքում, երբ կարդացվում է Մատթեոսի Ավետարանը, ըստ մեր եկեղեցական տոնացույցի հրահանգի *«ԶՁԵՐՈՒՅՆՆ ԳԺ (10) ՄԱՆԿՈՒՆԱ. ԵՎ ՎՐԱԳԵՆ Ի յՆՈՒ ՆՈԳԻՆ ՄՈՄԵՂԷՆԱ ՎԱՌԵԱՂՈՒ յՕՐԻՆԱՅԻ Ժ (10) ԿՈՍԱՆԱԳՆ. ՈՐՐ ԵՆԿԱՂ ԿԱՆԳՆԵՑԻՆ ԱՌԱՋԻ ԱՆԵՎԱՐԱՆԻՆ»*²:

Սուրբ Եկեղեցու հայրերը հիմա իմաստուն և հիմա հիմար կույսերին նմանեցնում են մարդու հոգու հիմա գործությունների և մարմնի հիմա զգայությունների հետ: *«ԱՍ ցՈՒՅՂ Է ՎՐԱՂԻԱ. - գրում է Գրիգոր Տաթևացին, - ԱՐԱՆՐ. ՈՎՐԵՐ*

այս տասը զգայարաններով կույս են և սուրբ. այսինքն սրբվում են մարդով. հոգով, մարմնով և զգայությամբ. նրանք կարծանանան վերին առաքաստի՛ն: Եվ որովհետև հինգը հիմար են կոչվում և մնացյալ հինգը՝ իմաստուն. ապա իմացեք, որ իմաստուն են հոգու գորությունները. և հիմար մարմնի հինգ զգայությունները»³:

Ավագ չորեքշաբթի - հիշատակն է Սողոմի և Գոմորի կործանման, որոնց մասին աստվածաշնչական համապատասխան հատվածների կրկին անգամ ընթերցմամբ հիշեցվում է Աստծու անաչառ դատաստանը չապաշխարողների նկատմամբ: Այսօր ընթերցվում են նաև մեղավոր կնոջ կողմից Դիսուսի գլուխն օծելու և Դուդայի մատնության ավետարանական տեղիները. «Եվ Հուդա Իսկարիովդացին տասներկուսից մեկը. զմաց քահանայապետների մոտ, որ Հիսուսին մարմնի նրանց: Երբ նրանք լսեցին, ուրախացան և խոստացան նրան դրամ տալ. և նա առիք էր փնտրում. թե ինչպես հարմար ժամանակ մարմնի նրան»:

Իսկ յուղով օծումը տեղի ունեցավ Բեթանիայում, ուր Դիսուս սեղան էր նստած բորոտ Սիմոնի տանը. «Եկավ մի կին, որ հետո ուներ մարդուսի ազնիվ, մեծարժեք յուղի մի շիշ. և շիշը կոտրելով յուղը քափեց Հիսուսի գլխին» (Մարկ. ԺԴ 3): Եկեղեցու վարդապետներն ու սուրբ հայրերն այս դրվագի վերաբերյալ գրել են բազում քարոզներ ու ճառեր՝ խոսելով այն մասին, թե ինչպես Զրիստոս անունը հայերեն թարգմանվում է Օծյալ: «Առաջին օծումը տեղի ունեցավ Սուրբ Կույս Սարիամ Աստվածածնի որովայնում, քանի որ Բանն Աստված Իր մարդեղությունն օծեց՝ Աստվածության հետ Իր միավորմամբ: Աստված մարդացավ և երևաց մեզ: Նրա մարդկությունը կատարյալ Աստված էր և այդպես օծված էր Աստվածությամբ:

Կրկին անգամ Սուրբ Դոգին օծեց մարդկությանը, երբ Դորդանան գետում իջավ աղավնակերպ և հանգչեց Նրա վրա, ինչպես որ Գործք Առաքելոցում ասվում է. «Նազովրեցի Դիսուսը, որին Աստված օծեց Սուրբ Դոգով և գորությամբ»: Օծյալ է կոչվում նաև, որովհետև նյութական յուղով օծվեց կանանց միջոցով»⁴:

Իսկ Դիսուս օծող կնոջը հանդիմանող աշակերտներին ասաց. «Դա ինչ որ կարող էր, արեց. խնկավետեց իմ մարմինը ի նշան պատանքվելու: Շշմարիտ եմ ասում ձեզ, ամբողջ աշխարհում ուր էլ որ քարոզվի այս ավետարանը, ինչ որ նա արեց, այդ ևս պիտի պատմվի նրա հիշատակի համար» (Մարկ. ԺԴ 8-9):

Ավագ հինգշաբթի - հիշատակն է Խորհրդավոր ընթրիքի, որ կատարվեց Վերնատանը, ուր Զրիստոս գտնվում էր Իր աշակերտների հետ: Այս պահին էր, որ Զրիստոս հաստատեց Դադորդության փրկարար խորհուրդը և սկիզբ դրեց Նոր Ուխտին. «Եվ մինչ նրանց դեռ ուսում էին, Դիսուս հաց վերցրեց, օրհնեց ու կտրեց և տվեց աշակերտներին ու ասաց. «Առեք, կերեք, այս է իմ մարմինը»: Եվ բաժակ վերցնելով գոհություն հայտնեց, տվեց նրանց ու ասաց. «Խմեցե՛ք դրանից բոլորդ, որովհետև այդ է Նոր Ուխտի իմ արյունը, որ թափվում է

³ Տես Գրիգոր Տաթևացի, Չմեռան հատոր, էջ 511:

⁴ Տես նույն տեղում, էջ 515:

շատերի համար՝ իրենց մեղքերի թողության համար» (Մատթ. ԻԶ 26-28): Հիմ Ուխտի զոհերի փոխարեն Քրիստոս մեզ մատուցեց իր սուրբ Մարմինն ու Արյունը: Եթե նախորդ երեք օրերին ճաշու ժամերգության ժամանակ ասվում է երեք Ողորմյաներ, ապա այսօր Առավոտյան ժամերգության վերջում կատարվում է «Ապաշխարողների արձակման» կարգը: «Ճաշոց» ծիսամատյանում կա պարտադիր ցուցում այն մասին, թե անկախ նրանից ապաշխարող «իցե և թե ոչ՝ զկարգն կատարել պարտ է»: Ընթերցվում են Մարգարեական գրքեր, Առաքելական թղթեր, Ավետարան, որից հետո ավագագույն հոգևորականը կարդում է ապաշխարության մասին Բարսեղ Կեսարացու աղոթքը: Ա. Պատարագից առաջ Սուրբ Սեդանը ծածկված է լինում և քացվում միայն «Չավատամբ»-ի ժամանակ: «Ճաշոց» մատյանը մեզ հուշում է, որ նախքան «Չայո մեր»-ը. «Ելցե Աւագ երեցն ի բեմն»: Նա, ձեռքին ունենալով խաչ և Ավետարան, կարդում է Հաղորդության խորհրդին վերաբերող Ա. Բարսեղի աղոթքը՝ ասելով, թե այս խորհրդին «մի նայեք որպես թե հացի և գինու, քանզի սա է Աստծո Որդու Ճշմարիտ Մարմինն ու Արյունը»:

Երեկոյան կատարվում է Ունելվայի կարգը, ըստ Քրիստոսյան պատմիրանի. «Գիտե՞ք, թե այդ ինչ արեցի ձեզ: Դուք ինձ Վարդապետ և Տեր եք կոչում. և լավ եք անում, քանի որ իսկապես եմ. իսկ արդ, եթե ես՝ Տերս և Վարդապետս, լվացի ձեր ոտքերը, դուք էլ պարտավոր եք միմյանց ոտքերը լվանալ. որովհետև մի օրինակ տվի ձեզ, որ, ինչպես ես ձեզ արեցի, դուք էլ նույն ձևով անեք» (Հովհ. ԺԳ 12-15): Ունելվայի արարողության մեջ եկեղեցու Սուրբ Չայրերը տեսել են խորհուրդ և տվել են բազում մեկնություններ: Այս կարգը, որ հաստատեց Հիսուս, ցույց է տալիս Աստծու գթառատությունն ու մարդասիրությունը: «Ինչ կերպով որ Աղանը գործեց հանցանքն ու դարձավ մարդկության կորստյան պատճառ, այդ նույն ճանապարհով Բանն Աստված մարմնացավ և այցելեց իր կորուսյալ պատկերին: Աղամին վերաբերող բազում պատուհասներից մեկն այն էր, որ Աստված ասաց անիծյալ օձին, թե «*Մարդը պիտի օխաբախի քո գլուխը. իսկ դու պիտի խայթես նրա գարշապարը*»: *Քանի որ ուրքով ընթացան դեպի ծառը և հեպոտ նոր կերան (արգելված) պտուղը: Դրա համար նախ ուրքը պատուհասվեց խփելով օջին: Բայց եկ և Կեն, թե որքան բարի է քարենարի թե՛ պատուհասը և թե՛ փրկությունը: Աստված օջի գլուխը դարչրեց մարդու ուրքով հարվածելու թիրախ, քանի որ օջն ապստամբեց մարդու դեմ. իսկ մարդը իշխան է կարգված նրա վրա, այսինքն՝ նրա գլուխն էր: Աղամն էլ իր հերթին զանց առավ Աստծու պատվիրանը, որն իր գլուխն էր և հնազանդվեց կնոջը: Եվ քանի որ կինը լսեց օջին, որն իշխանությանը նրանց ուրքի տակ էր, դրա համար էլ մարդու ուրքը պեպրե է օխաբախել օջին:*

Այժմ նույն Տերն ու Արարիչը կամենցավ գործած հանցանքի անեծքը վերացնել այսպես: Նախ վերցրեց ջուրը և լվաց մարդու ուրքը և թժկեց Աղամի գարշապարի խոցված վերքը»⁵:

Ունելվայի կարգը խորհրդավոր մի քարոզ է սիրո և հեգության՝ ուղղված

⁵ Տես նույն տեղում, էջ 566:

ընկերոջը, դիմացիմին: Եվ ինչպես Գովհաննես Առաքյալն է ասում, «այդ սերը արտահայտված պիտի լինի ոչ թե միայն խոսքով, այլև գործով ու ճշմարտությամբ»:

Ավագ ուրբաթի բնութագրումն ամենասեղմ խոսքերով տալիս է Տեր Ատեփանոս քհն. Մանդինյանցը. «Յիսուս Բրիստոսի դարը եւ դպրապարտութիւնը. խաչելութիւնը եւ մահը. խաչէն իջուցանելը եւ քաղուելը»⁶:

Օրհնարարողական կարգով և աստվածաշնորհությամբ Ավագ ուրբաթը ամբողջովին տարբերվում է մնացած տարեկան տոներից: Փակ վարագույրի առջև միայն խաչելության պատկերն է: Կեսգիշերին ընթերցվող ավետարանական վեց հատվածներում ներկայացվում են Բրիստոսի կրած չարչարանքները: Տասներեք վառվող մոմերը զույգ-զույգ հանգցվում են ամեն մի Ավետարանական հատվածի ավարտից հետո, որոնց մեջ պատկերվում է. թե ինչպես աշակերտները թողեցին Հիսուսին և փախան: Վերջում մնացած միակ վառվող մոմը խորհրդանշում է Հիսուսի միայնակությունն ու անօգնականությունը: Գիշերային այս պաշտամունքը մեզ հուշում է խորհրդավոր ընթրիքից հետո գալիք անցքերի, այն է՝ Գեթսեմանիի պարտեզում երեք անգամ աղոթելու, զինվորների հետ Հուդայի գալը և մատնությունը, Հիսուսի՝ քահանայապետների առջև ծեծվելու, ապտակվելու, մինչև առավոտ անարգվելու, Պետրոսի երեք անգամ ուրացման ու զղջման մասին:

Իսկ ցերեկը, ճաշու ժամերգության ժամանակ, ասվում են երեք Ողորմյաները, այնուհետև կատարվում է խաչելության կարգը: Այս պահին (սուրբգրային ընթերցվածների շարքում) կարդացվում են Պողոս առաքյալի հետևյալ խոսքերը. «Սակայն քա՛վ լիցի, որ ես պարծենամ այլ բանով, քան միայն մեր Տեր Հիսուս Բրիստոսի խաչով, որով աշխարհը խաչված է ինձ համար, ես էլ՝ աշխարհի համար» (Գաղատացիս Զ 14): Այս ամենով նույն կերպ, ինչպես տասը դար առաջ, այնպես էլ այսօր մեզ համար.

Օրհնյալ և լուսանորոգ օր է Մեծ պասեքի ուրբաթը սարսափելի,

Երբ եղան երկու արդարակշիռ ընտրությունները սասանած բոլոր արարածների,

Վերածելու նրանց անփոփոխելի ու երկնակենցաղ մի այլ եության,

Բարձրացածներին խոնարհեցնելով ու վեր հանելով ընկածներին:

Եվ բարեպատեհ ժամը եկավ-հասավ,

Գրելու ինձ այս նվազը ողբածայն՝ զվարճախառն երկյուղով.

Չարչարանքներիդ մասին եմ ուզում խոսել այժմ ես:

Որոնք դու կրեցիր իմ փոխարեն, Աստված՝ բոլորի՞:

Ավագ Ուրբաթ օրը պատարագ չի մատուցվում, որովհետև հավիտենական քահանայապետ Բրիստոս է ինքն իրեն պատարագում խաչի վրա Հայր Աստծուն, և ինքն է միջնորդ և բարեխոս առ Հայրն Աստված մեր փրկության համար:

⁶ Ատեփանոս քհն. Մանդինյանց. «Աստուածաշնորհութիւն Հայաստանեայց Ուղղափառ Եկեղեցւոյ», Վաղարշապատ, 1872, էջ 165:

⁷ Գրիգոր Նարեկացի, «Մատյան Ողբերգության», Երևան, 1960, էջ 328:

Իսկ երեկոյան կատարվում է թաղման կարգը:

Ավագ շաքաթը հիշատակն է Քրիստոսի թաղման, Նրա գերեզմանում դրվելու և դժոխք իջնելու: Եկեղեցու Սուրբ Գայրեբը զուգահեռներ են անցկացնում Գովնան մարգարեի՝ կետի փորում երեք օր մնալու և Քրիստոսի գերեզմանում դրվելու միջև. «Ինչպես Գովնան մարգարեին Աստված հրամայեց քարոզել Նինվեում, այդպես էլ Գայր Աստված առաքեց Բանն Աստծուն քարոզելու աշխարհի փրկության համար: Գովնան մարգարեի նավի վրա քնելը խորհրդանշում է Քրիստոսի հանգչելը խաչի վրա: Գովնանի ծովի մեջ ընկղմվելը՝ Քրիստոսի թաղումն է խորհրդաբար: Կետը կուլ տվեց Գովնանին, դժոխքն էլ ընդունեց Քրիստոսի Գոգին: Կետի փորի մեջ կենդանի և անապական մնաց Գովնանը, նմանապես էլ գերեզմանում և դժոխքում անմահ ու անապական էր Քրիստոս հոգով ու մարմնով: «Եվ Տերը հրամայեց վիշապ ձկանը, և ծուկը նրան ցամաք նետեց» (Գովնան Բ 11) -որը ցույց է տալիս Գիսուսի հարությունը»⁸:

Ավագ շաքաթի երեկոյան տեղի են ունենում ճաշու և երեկոյան ժամերգություններ, ընթերցվում են Օննդոց և Սարգարեից գրքերից համապատասխան հատվածներ, և սարկավագի «Օրթի»-ով քացվում է վարագույրը և մատուցվում է ճրագալույցի Պատարագը: Իսկ Պատարագի ավարտին կատարվում է Գարության նախատոնակը: Եվ մարդիկ, ինչպես յուզաբեր կանանց Գարությունն ազդարարող հրեշտակը, ավետում են մեկը մյուսին. «Քրիստոս հարյավ ի մեռելոց»:

⁸ Տես Գրիգոր Տաթևացի. Զմեռան հատոր, էջ 599: